HAAGSE HUIZEN VAN ORANJE

Paul Rem

HAAGSE HUIZEN VAN ORANJE

WALBURGPERS

HAAGSE HUIZEN VAN ORANJE

Paul Rem

WALBURGPERS

WALBURGPERS

Colofon

Deze publicatie is geïnspireerd op het boek dat Peter Wander, toenmalig medewerker van de Atlas van het Haags Gemeentearchief, schreef ter begeleiding van de tentoonstelling *Haagse Huizen van Oranje: Vier eeuwen paleizen en huizen van Oranje in en om de residentie*, Pulchri 1981-1982. Op initiatief van de Stichting Publicaties Haags Erfgoed en met instemming van het Gemeentearchief Den Haag heeft Paul Rem een geheel nieuw werk geschreven onder dezelfde hoofdtitel.

Tekst Paul Rem
Met dank aan Ellen van der Waerden, Nicolette Faber-Wittenberg, Ine Castelijns van Beek, Steven Coene, Angelique van den Eerenbeemd en Judith Steenkamer
Tekstredactie Dick Brongers, René Vlaanderen
Beeldredactie Dick Valentijn
Ontwerp Vivienne van Leeuwen, Rick Bekker (Eindeloos)

© 2021 Paul Rem, p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen
www.walburgpers.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.
Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

ISBN 978 94 6249 828 0
NUR 640

Deze uitgave kwam tot stand mede dankzij steun van

Den Haag
STICHTING PUBLICATIES HAAGS ERFGOED
RINS BERNHARD CULTUURFONDS

Afbeelding omslag Paleis Noordeinde
Afbeelding schutblad De koepel van de Oranjezaal van Paleis Huis ten Bosch.
Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort
Foto: P. van Galen, G.J. Drukker
Afbeelding pagina 2 De tuinkoepel van Huis Backershagen in Wassenaar

WALBURGPERS

Voorwoord

Vraag een willekeurige Nederlander naar het meest kenmerkende van Den Haag en vaak zal het antwoord neerkomen op: Den Haag Hofstad. Niet ten onrechte, want als iets de geschiedenis van de stad heeft bepaald dan is het wel de aanwezigheid van graven, stadhouders, koningen en koninginnen, omringd door talrijke dignitarissen. Nog altijd is Prinsjesdag, met de traditionele rijtoer door de stad van de vorst, een gebeurtenis van nationaal belang.

De graven van Holland bouwden bijna acht eeuwen geleden de eerste delen van wat later het Binnenhofcomplex zou worden. Naast de grafelijke residentie ontstond het dorp Die Haghe. De bevolking telde nog geen tienduizend zielen toen stadhouder prins Maurits, de zoon van Willem van Oranje, zich aan het eind van de zestiende eeuw hier vestigde. Voor de bouw van nieuwe majestueuze gebouwen ten behoeve van de Oranjes was dat een stevige impuls, die zich onder stadhouder Frederik Hendrik en latere stadhouders versterkt voortzette.

Zozeer zelfs dat de vorsten van ons ruim tweehonderd jaar oude koninkrijk zich tot op de dag van vandaag bedienen van de paleizen die in de tijd van de Republiek tot stand zijn gekomen. In de loop der eeuwen zijn veel monumentale gebouwen door de Oranjes bewoond en voor representatieve doeleinden gebruikt. Niet alleen de stadhouder of het staatshoofd zelf, maar ook de zoons en dochters kregen soms een eigen onderkomen in de residentie. Zo zijn meerdere monumentale patriciërswoningen aan het Voorhout, de Vijverberg of het Plein kortere of langere tijd als paleis in gebruik geweest.

De stichting Publicaties Haags Erfgoed wil graag de vele 'huizen van Oranje' in en om de residentie – ook Honselaarsdijk, Wassenaar, Rijswijk en Voorburg zijn meegenomen – in een publicatie bijeenbrengen en de relatie tussen de stad en zijn vorstelijke bouwers en bewoners inzichtelijk maken. Het Haags Gemeentearchief wijdde in 1981 al – onder dezelfde titel – een boek aan dit onderwerp. Nu brengt onze stichting dit cultuurhistorisch erfgoed wederom onder de aandacht, waarbij de nieuwste inzichten zijn meegenomen. Wij zijn verheugd dat paleizenkenner Paul Rem, conservator van Paleis Het Loo, deze taak op zich heeft genomen. In deze in tekst en beeld volledig geactualiseerde publicatie maakt hij niet alleen de gebouwen, maar ook de interieurs met hun bewoners bijna letterlijk toegankelijk.

René Vlaanderen
voorzitter van de Stichting Publicaties Haags Erfgoed

Beknopte stamboom Huis Oranje-Nassau

Willem I (1533-1584), graaf van Nassau (1544), Prins van Oranje (1544)
⚭ Anna van Buren (1533-1558)
⚭ Anna van Saksen (1544-1577)
⚭ Charlotte van Bourbon (1546-1582)
⚭ Louise de Coligny (1555-1620)

Maurits (1567-1625), Prins van Oranje (1618), stadhouder (1585) pag 78

Frederik Hendrik (1584-1647), stadhouder (1625), Prins van Oranje (1625) pag 199
⚭ Amalia van Solms-Braunfels (1602-1675) pag 59

Willem II (1626-1650), Prins van Oranje (1647), stadhouder (1647)
⚭ Maria Henriëtte Stuart (Mary I) (1631-1660)

Willem III (1650-1702), Koning van Engeland, Schotland en Ierland (1689), Prins van Oranje (1650), stadhouder (1672) pag 81
⚭ Maria Stuart (Mary II) (1662-1694)

Willem III (1817-1890), Prins van Oranje (1840-1849), Koning der Nederlanden (1849-1890) pag 127
⚭ Sophie van Württemberg (1818-1877),
⚭ **Emma** van Waldeck-Pyrmont (1858-1934), regentes (1890-1898) pag 113

Alexander (I) (1818-1848) pag 215

Willem (1840-1879), Prins van Oranje (1849-1879) pag 138

Maurits (1843-1850)

Beatrix (1938), Koningin der Nederlanden (1980-2013) pag 40
⚭ Claus von Amsberg (1926-2002)

Willem-Alexander (1967), Prins van Oranje (1980-2013), Koning der Nederlanden (2013) pag 63
⚭ Máxima Zorreguieta (1971)

Johan Friso (1968-2013)
⚭ Mabel Wisse Smit (1968)

Constantijn (1969)
⚭ Laurentien Brinkhorst (1966)

Catharina-Amalia (2003), Prinses van Oranje (2013)

Alexia (2005)

Ariane (2007)

WALBURGPERS

Johan Maurits (1604-1679), vorst van Nassau-Siegen, gouverneur-generaal Nieuw Holland (Brazilië) pag 89
geen directe familie, wel indirect: kleinzoon van Jan van Nassau, broer van Willem van Oranje

Albertine Agnes (1634-1696)
∞ Willem Frederik (1613-1664), vorst van Nassau-Dietz, stadhouder Friesland (1640)

Hendrik Casimir II (1657-1696), vorst van Nassau-Dietz, stadhouder Friesland (1664)
∞ Henriëtte Amalia van Anhalt-Dessau (1666-1726)

Johan Willem Friso (1687-1711), Prins van Oranje (1702), vorst van Nassau-Dietz, stadhouder Friesland (1696)
∞ Maria Louise van Hessen-Kassel (1688-1765)

Amelia (1710-1777)
∞ Frederik van Baden (1703-1732)

Willem IV (1711-1751), Prins van Oranje (1711), vorst van Nassau, erfstadhouder (1747) pag 95
∞ Anna van Hannover (1709-1759)

Carolina (1743-1787) pag 105
∞ Karel Christiaan van Nassau-Weilburg (1735-1788)

Willem V (1748-1806), Prins van Oranje (1751), vorst van Nassau, erfstadhouder (1751-1795) pag 85
∞ Wilhelmina van Pruisen (1751-1820)

Willem I Frederik (1772-1843), Prins van Oranje (1806-1815), Koning der Verenigde Nederlanden (1815-1840) pag 33
∞ Wilhemina van Pruisen (1774-1837) pag 145
∞ Henriëtte d'Oultremont (1792-1864)

Willem II (1792-1849), Prins van Oranje (1815-1840), Koning der Nederlanden (1840-1849) pag 141
∞ Anna Paulowna van Rusland (1795-1865) pag 220

Frederik (1797-1881) pag 155
∞ Louise van Pruisen (1808-1870)

Marianne (1810-1883) pag 170
∞ Albert van Pruisen (1809-1872)

Hendrik (1820-1879)
∞ Amalia van Saksen-Weimar-Eisenach (1830-1872),
∞ Maria van Pruisen (1855-1888)

Sophie (1824-1897) pag 159
∞ Alexander van Saksen-Weimar-Eisenach (1818-1901)

Louise (1828-1871)
∞ Karel XV van Zweden (1826-1872)

Marie (1841-1910)
∞ Wilhelm van Wied (1845-1907)

Alexander (II) (1851-1884), Prins van Oranje (1879-1884) pag 177

Wilhelmina (1880-1962) Koningin der Nederlanden (1890-1948) pag 34
∞ Hendrik van Mecklenburg-Schwerin (1876-1934)

Juliana (1909-1980), Koningin der Nederlanden (1948-1980)
∞ Bernhard van Lippe-Biesterfeld (1911-2004)

Irene (1939)
∞ Carlos Hugo van Bourbon-Parma (1930-2010)

Margriet (1943)
∞ Pieter van Vollenhoven (1939)

Christina (1947-2019) pag 183
∞ Jorge Guillermo (1946)

WALBURGPERS

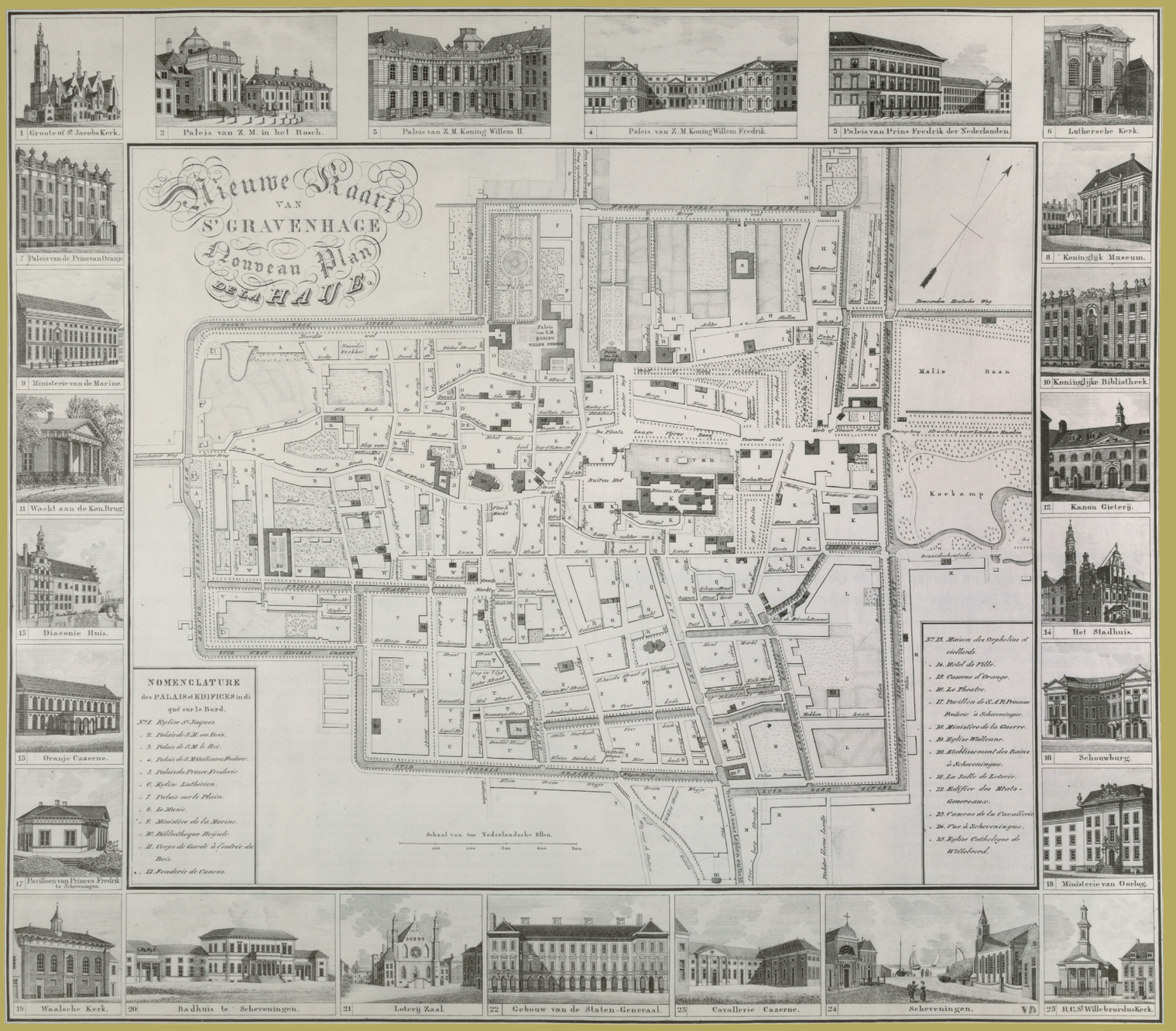

'Nieuwe kaart van 's-Gravenhage/Nouveau Plan de La Haye',
met in de kaartrand de belangrijkste openbare gebouwen en
vorstelijke paleizen, 1844
J.C. Zürcher, naar Zeger Reijers en Petrus Augustus Beretta,
47,3 x 56,1 cm; schaal 1:5.180 Collectie Haags Gemeentearchief

VORIGE PAGINA
De Seringenberg op Landgoed De Horsten

WALBURGPERS

Inhoud

Voorwoord 5

Stamboom huis Oranje-Nassau 6

Inleiding 12

DEEL 1 KONINKLIJKE PALEIZEN

Paleis Noordeinde 16
- Noordeinde 66 29
- Paleistuin Noordeinde 30
- Koninklijk Huisarchief 35
- Koepel van Fagel 36
- Koninklijke Stallen 38
- Kabinet van de Koning 41

Paleis Huis ten Bosch 42
- Pieter Posthuizen 58
- Paleistuinen Huis ten Bosch 61
- Haagse Bos 64

DEEL 2 VOORMALIGE PALEIZEN

Stadhouderlijk Kwartier 68
- Mauritstoren 72
- Prinsentuin en kooltuin 74
- Huis van Albemarle 80
- Nieuw Stadhouderlijk Kwartier 82

Mauritshuis 86
Huis Bentinck 92
Pageshuis 94
Natuurhistorisch Kabinet 96
Galerij Prins Willem V 100
Paleis van Nassau-Weilburg 102
Huis Huguetan 108
Paleis Lange Voorhout 110
- Huize Voorhout 119

Paleis aan het Plein 120
Paleis Kneuterdijk 128
- Koninklijk domein Willemspark 139

Koninklijk Paviljoen 142
Zorgvliet 146
Huis De Paauw 150
Paleis van Prinses Sophie 156
Huis Backershagen 160
'Paleis' Rusthof 164
- Huis Leeuwensteijn 168
- Villa Klein Rusthof 169
- Huis Noordervliet 171

Paleis van Prins Alexander 172
Nieuwe Parklaan 110 178
Koninklijke Landgoederen De Horsten 180
- Villa Eikenhorst 187

DEEL 3 VERDWENEN PALEIZEN

Huis Honselaarsdijk 190
Huis ter Nieuburg 200
Hof van Friesland 206
Grote Loo en Kleine Loo 208
Paleis van Prins Frederik 210
Huis Boschlust 212
Huis Buitenrust en Rustenburg 216
Koninklijk buitenverblijf De Ruygenhoek 226

Noten 229

Beeldverantwoording 229

Literatuur 230

WALBURGPERS

‘Den Haag met je lege paleizen,’ zong Paul van Vliet in de jaren zestig. In onze tijd een onherkenbare situatie, want Paleis Noordeinde is het levende hart van het hof van koning Willem-Alexander. Met zijn gezin bewoont hij Paleis Huis ten Bosch. Maar door de beslissing van koningin Juliana om ook na haar inhuldiging Paleis Soestdijk te gebruiken als haar woon- en werkpaleis had de oude hofstad voor de Hagenaar veel van zijn glans verloren.

Al eeuwenlang is Den Haag het bestuurscentrum van ons land. Het ontstaan van het huidige Den Haag valt zelfs min of meer samen met de beslissing van graaf Floris IV van Holland een kasteel te bouwen. In 1248 liet graaf Willem II, inmiddels ‘rooms-koning’ van het Heilige Roomse Rijk, een monumentalere residentie bouwen aan het duinmeertje dat wij kennen als de Hofvijver. Zijn zoon Floris V voltooide de bouw van de Ridderzaal en versterkte het Binnenhof. Het Binnenhof was dus al van aanvang af, en lang vóór de permanente vestiging van de Oranje-stadhouders in Den Haag, bestuurscentrum van het graafschap Holland. In dit boek over door de Oranjes gebouwde en bewoonde huizen wordt het grafelijke Binnenhof dan ook verder buiten beschouwing gelaten.

Na het uitbreken van de opstand tegen Spanje ontwikkelde het Binnenhof zich tot de zetel van het bestuur van de Republiek der Verenigde Nederlanden. Den Haag is nog altijd de stad waar de regering en het parlement zijn gevestigd. De Oranjes zijn zich altijd bewust geweest van de symbolische waarde van hun aanwezigheid in de residentie. De stadhouders zetelden op het Binnenhof in hun ambtswoning, het Stadhouderlijk Kwartier. Hun familieleden kochten in de nabijheid van het hof, aan het Voorhout en Korte en Lange Vijverberg grote panden aan of bouwden er stadspaleisjes. Toen ons land in het begin van de negentiende eeuw een koninkrijk werd, zocht de eerste koning, Willem I, bewust aansluiting bij de stadhouderlijke periode die achter hem lag door de oude Oranjepaleizen te gaan bewonen.

Zo is de situatie ontstaan dat wij vandaag de dag te maken hebben met twee koninklijke paleizen: Noordeinde en Huis ten Bosch. Beide paleizen zijn sinds de Bataafse Omwenteling in 1795 niet langer particulier bezit, maar staatseigendom. Voor zijn moeder, zuster, broer en kinderen zocht koning Willem I in Den Haag passende onderkomens, de meeste aangekocht uit eigen middelen. Veel van die ‘Haagse huizen van Oranje’ werden later ook weer van de hand gedaan. Dat maakt dat in en om Den Haag nog altijd veel monumentale panden kunnen worden aangewezen die ooit een vorstelijke bestemming hebben gehad. De paleizen Kneuterdijk en Lange Voorhout zijn bekende voorbeelden in dit genre, maar ook gebouwen waarvan men de bewoning door de Oranjes en hun verwanten in eerste instantie niet zou vermoeden, zoals de huidige Koninklijke Schouwburg, het Paviljoen von Wied in de Scheveningse duinen en het Johan de Witthuis. Ook andere ‘paleizen’ in deze categorie zijn in dit boek opgenomen.

En dan zijn er nog de paleizen die verdwenen zijn, omdat latere eigenaars vonden dat ze in de weg stonden of omdat ze in onbruik raakten, bouwvallig werden en uiteindelijk moesten worden afgebroken. Bijvoorbeeld Huis Honselaarsdijk, dat tot de kleine groep van paleizen behoorde die buiten de stad werden gebouwd, ver van het politieke Haagse leven. Hier konden de stadhouders zich, met hun gevolg en gasten, verpozen en zich met de tuinkunst bezighouden.
Nog verder weg van het dwingende, formele hofleven lag het Nederlandse stamslot van de Oranje-

maanden. Tijdens zijn kortstondige koningschap was ook Lodewijk Napoleon Bonaparte, broer van de Franse keizer, onder de bekoring gekomen van het *Château du Loo*. Hij liet het inrichten in de empirestijl van het keizerrijk: de gevels werden naar de smaak van die tijd gepleisterd en de restanten van de inmiddels ouderwets gevonden formele tuinen werden vervangen door een romantisch landschapspark, met slingerende paden langs gazons en 'natuurlijk' aangelegde boomgroepen en heesters. Niet zelden gaven de Oranjes de voorkeur aan Het Loo boven de in de Haagse binnenstad gelegen paleizen, met hun benauwde, hoog ommuurde tuinen.

Hoewel de meeste Haagse Oranjepaleizen niet met het doel zijn gebouwd om dienst te doen als vorstelijke behuizing (meestal werd een al bestaand, monumentaal pand met veel moeite en kosten verbouwd tot paleis) is ook sprake geweest van ambitieuze plannen voor nieuw te bouwen paleizen in het centrum van Den Haag. Renaissancebouwmeester Constantino de' Servi leverde een houten model voor het imposante paleis dat Maurits voor ogen had op het Binnenhof. Het plan werd door de Staten van Holland, die verantwoordelijk waren voor de ambtswoning, afgewezen. Te begrotelijk. Om dezelfde reden verdwenen de plannen van tafel van hofarchitect Pieter de Swart voor de bouw van een paleis in Franse smaak voor prins Willem IV.
Zijn kleinzoon, de pas aangetreden koning Willem I, beschouwde Paleis Noordeinde als zijn voorlopige residentie. In dit 'Provisioneel Paleis' wachtte hij de bouw af van een nieuw koninklijk paleis, de jonge monarchie waardig. Maar de Staat wilde niet opdraaien voor de hoge kosten. De ambitie van koning Willem II Den Haag uit eigen middelen om te toveren tot een ware paleizenstad, van Paleis Kneuterdijk tot aan Scheveningen, reikte ver. In dit geval was het zijn voortijdig overlijden dat roet in het eten gooide. Ten slotte werd nog in de jaren 1950 door het Haagse gemeentebestuur het plan gelanceerd voor een nieuw te bouwen paleis op het voormalig koninklijke landgoed Zorgvliet. Maar viel in deze periode van wederopbouw, in tijden van grote woningnood, wel te denken aan de bouw van een paleis voor een afwezige koningin?
In ons land ligt de belangrijkste koninklijke residentie in een smalle Haagse winkelstraat. Dit is een concept

waar de buitenlandse toerist even aan moet wennen. Voor de Nederlander, meer bekend met de situatie dat het Oranjehuis niet van het begin af een koninklijke positie heeft bekleed, ligt het wat anders. Paleis Noordeinde is om die reden een typisch Nederlands paleis: een paleis dat de persoon van de huidige koning verbindt met zijn eerste bewoner, prinses Louise, weduwe van Willem van Oranje.

Den Haag en Oranje. Het is net een huwelijk.

WALBURGPERS

Deel 1

KONINKLIJKE PALEIZEN

Paleis Noordeinde

Noordeinde 68

WALBURGPERS

WALBURGPERS

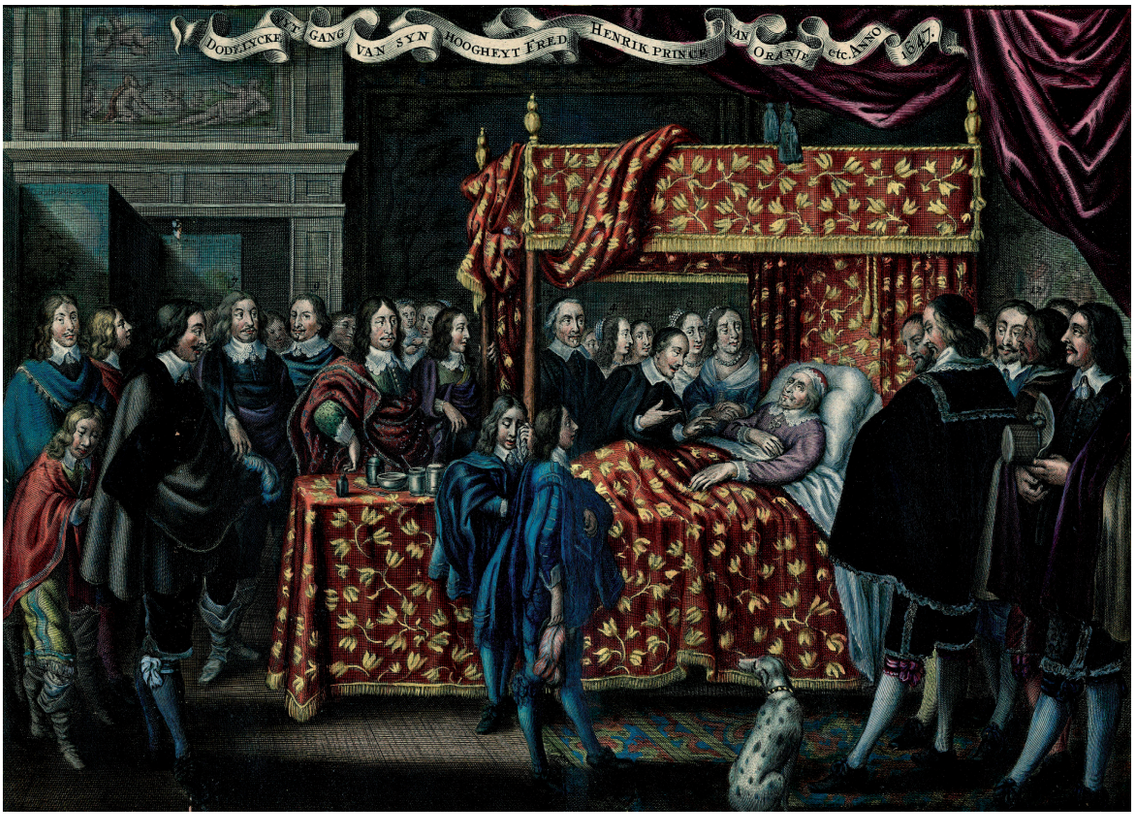

Frederik Hendrik overleed op 14 maart 1647 op drieënzestigjarige leeftijd in het bijzijn van echtgenote Amalia, zoon Willem II en zijn vrouw Maria Henriëtte Stuart, dochter Louise Henriëtte en haar man de keurvorst van Brandenburg. Ook waren Johan Maurits van Nassau-Siegen, Constantijn Huygens en Jacob Cats in de sterfkamer aanwezig.
Cornelis van Dalen (I), naar Adriaen Pietersz. van de Venne, 1651
Ingekleurde ets, 35,5 x 40 cm
Rijksmuseum, Amsterdam

Het 'Hoff van Oraignen', zoals Paleis Noordeinde aanvankelijk heette, kwam in 1609 in het bezit van de Oranjes. Prinses Louise de Coligny, vierde echtgenote van Willem van Oranje, woonde er toen al geruime tijd. De Staten schonken het huis aan haar zoon prins Frederik Hendrik als dank voor de rol die hij en zijn moeder Louise hadden gespeeld tijdens de onderhandelingen met Spanje over het Twaalfjarig Bestand. Na het overlijden van zijn halfbroer Maurits vertrok Frederik Hendrik naar het Stadhouderlijk Kwartier aan het Binnenhof. Het Oude Hof zou hij, met name na de dood van zijn moeder in 1620, gebruiken voor grote partijen en als gastenverblijf.

Maria de' Medici, weduwe van de Franse koning Henry IV en schoonmoeder van de Spaanse koning, was zo'n hoge gast. De invloedrijke vorstin, na de moord op haar echtgenoot enige tijd regentes voor de nog jonge Lodewijk XIII, bezocht ons land in 1638. In Den Haag rustte zij op uitnodiging van Frederik Hendrik enige dagen uit op het Oude Hof. Zij heeft het Oude Hof nog gezien als een ouderwets gebouw in wat rommelige renaissancestijl. Een jaar later kregen de plannen van de stadhouder vorm om het Oude Hof te verbouwen tot een eigentijds, representatief gastenpaleis. Ook werd het bestemd tot woning voor prins Willem II, oudste zoon van de stadhouder, en zijn echtgenote *Princess Royal* Maria Henriëtte Stuart, oudste dochter van de Engelse koning Karel I.

Jacob van Campen

Wie kon de wensen van de stadhouder beter in vervulling laten gaan dan Jacob van Campen, de kampioen van de Hollandse barok? Van Campen nam het oude gebouw grotendeels op in het nieuwe ontwerp, waarbij een nieuwe Grote Zaal de kern van het Oude Hof werd. Aan het Noordeinde vormden twee zijvleugels een plein, dat werd afgesloten met een hek. Elke bouwlaag kreeg zijn eigen geleding met pilasters. De zijvleugels werden gezet op open arcades.

Willem II zou gebruikmaken van vertrekken in het zuiderkwartier. Dit is het woongedeelte in de linkerbinnenhoek, voor het paleis staande. De kamers van zijn echtgenote Maria Henriëtte lagen in het noorderkwartier. Hun zoon prins Willem III zou het Oranjewapen op het hek laten aanbrengen, maar veel tijd zou hij niet op het Oude Hof doorbrengen. Wel vierde hij er op 14 november 1697 zijn zevenenveertigste verjaardag, aansluitend op de vredesonderhandelingen in Rijswijk. Vijf jaar na dit schitterende feest werd zijn erfenis betwist door de koning van Pruisen, nakomeling van tante Louise Henriëtte.